

ՍՈՒՐԲ ՏԵՂԵԱՅ ԽՆԴԻՐՐ

(Շարունակութիւն, տես թիւ 6.)

«Յայտնուեցաւ ուրեմն Տեաքք իմ, լատինաց արարքը, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, և տեսաք ահա անոնց չարժմունքները, իմացաք անոնց խօսած խորամանկ խօսքերուն յարգը. որոշեցէք ուրեմն և դարձուցէք իրաւունքը իւր սեփական տիրոջը, եւ պատուիրեցէք զզոհողին որ մէկ մ'ալ չյանդգնի այսպիսի յափշտակութիւններ ընելու:

Յաւելցուց ասել Սրբազան Պատրիարքն, թէ «Իստեմ՝ Տեաքք իմ, դարձեալ Դրանչիսկեանք չպիտի զիջանին իրենց յայտնի անիրաւութիւնը ճանաչելու, և ոչիտի պնդեն, թէ այն տեղը ճանապարհ է, և չպիտի զիջանին իրենց անիրաւութեամբ շինած դուռները գոցելու, եւ իրենց կից ճանապարհի կողմը դարձնելու. բայց և այնպէս Տեաքք իմ, դարձեալ պիտի պատասխանեմ իրենց, Տէրութեան օրէնքին համեմատ, ուրեմն կը խնդրեմ՝ Տէրութեան կանոնին համեմատ և դատաստանական օրինաց համաձայն պատասխան տուէք ինձ դուք Տեաքք իմ, և Պ. Հիւպատոսն եւս ըստ իւրեանց Տէրութեան օրինաց պատասխանեցէ ինձ ճշմարիտն, որպէս կը պահանջէ արդարութիւնն» ըսելով սկսաւ այսպէս:

«Եսին՝ Դրանչիսկեանց ըսած և պնդած խօսքերնուն համեմատ գործին հակառակ կողմը բռնենք, և ըսենք թէ նոյն իսկ իրենց ըսած տեղը ճանապարհ եղած ըլլայ կամ ճանապարհ է, նա եւ իրենց անիրաւութիւնը աւելի դատաւարարտելի ընելու համար բոլոր աշխարհի առջեւ, զի ցուր թէ նոյն տեղը թափաւորական

ճանապարհ թարխ-իլ-ամ է. բայց և այնպէս Դրանչիսկեանք դատը երբէք չեն կրնար վաստակիլ. վասն զի իրենց թողած դռներուն և ըսած ճանապարհ հին մէջ տեղի գտնուած հողը թէ և մէկ թիղ ըլլայ, իմ ազգային սեպհաւ կանուութիւնս է, ըստ օրինաց իրաւունք չունիմ ըսելու թէ իմ գետնիս վրայէն մի անցնիր, իմ սեպհականութեանս վրայ մի կոխեր, երբէք հրաման չունիմ. ինչ կ'ըսէ դատաստանը, արդեօք կը թոյլատրէ՞ այդպիսեաց:

«Երկրորդ՝ քանի որ նոյն դրան առջեւը եղած գետնին իմ սեպհականութիւնս է, քանի որ լատինաց գերեզմանատան հիւսիսակողմն հասարակաց պողոտայ կայ, այսինքն թարխ-իլ-ամ, իրենց ճանապարհ տալու պարտաւորութենէ ազատ եմ ըստ Տէրութեան օրինաց. ուրեմն և ես աւոր քաջած պատին ճիշտ առջեւէն իմ գերեզմանատանս պատը երբ կ'ուզեմ, կրնամ քաշել Տէրութեան օրինաց համեմատ մէկ ձեռք սլմելու չափ անոնց և մեր պատին մէջ միջոց ձգելով ով կրնայ զիս արգելուլ. քանի որ իմ ըրածս լատինաց ըրածին պէս օրինաց և արդարութեան դէմ չէ:»

Համարէ թէ միաբերան պատասխանեցին Երցիկն Վսեմութիւնը, թէ Քանի որ հողին տէրը արտօնութիւն չտար իւր հողին վրայէն անցնիլ, դրան տէրը իր դռնէն դուրս չկրնար ոտք կոխել. բայց եթէ ուրիշ կողմէնէ դուռ բանալու դիւրութիւն չունենայ, այն առեւն իրաւամբ կրնայ պահանջել նոյն հողին տիրոջմէն իրեն ճանապարհի համար ըստ բաւականին գետնի, և այն ոչ թէ բռնութեամբ, այլ համոզելով որ և իցէ կերպիւ, և նոյն հողին տէրն ալ պարտաւոր է ամենայն սիրով հնազանդիլ և շնորհել. բայց եթէ լատինք քովերնին հատարակաց

պողոտայ ունին, ինչպէս որ դուք կ'ըսէք և կը պնդէք, երբէք չեն կրնար իրաւունք ունենալ. դուք ձեր սեպհական հողին վրայ կրնաք ձեր պատը քաշել երբ որ ուզէք մէկ ձեռք սրդմելու չափ միջոց ձգելով. Տէրութեօրինաց համեմատ Վատինք ձեզմէն ուզած գետինը ուրիշ կերպով չեն կրնար ստանալ, եթէ ոչ փոխարինելով կամ ծախու առնելով և այն ձեր ամենայն յօժարութեամբը նուէրը ներու միջոց գտնելով. —

«Ուրեմն, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, այս որ աստիճան անիրաւութիւն է իրանչիսկեանց մեզ ըրածնեւրը, և որ աստիճան անհասկանալի է մեր Բարեխնամ Կայսեր հպատակասէր բարի կամացը հակառակ Տէրութեան պաշտօնէից կողմանէ ցոյց տրուած թոյլատրութիւնն որ Հայոց ազգին արդար սեպհականութեան իրաւունքները այսպէս իւր աչքին դիմացը ոտնակոխ եղած է և կ'ըլլայ, և արդեօք դեռ պիտի շարունակուի, որ վասն շուարեալ մնացեր եմ թէ, եթէ դարձեալ պատահի, որ ազգի, և որ տէրութեան օրինաց կամ դատաստանի դիմեմ: Եւ դուք Պ. Հիւպատոս արդեօք տեսած էք այսպէս արդար և սեպհական իրաւանց չարաչար բռնաբարութիւնը, արդեօք ձեր Տէրութեան կանոնները կը ներե՞ն, կամ ձեր Տէրութեան մէջ օտար Տէրութեան հը պատուկներ այսպէս յափշտակութիւններ կրնան ընել, և ընելու ալ ըլլան, արդեօք կարելի է թոյլատրէք, կ'ազգեմ պատմեցէք՝ եթէ ունիք այսպէս անօրինակ անիրաւութեան մասնը»

«Եւս միջոցին Վսեմ, Վալի փաշայն գործին բացատրութիւնն ուրիշ եղանակի դարձնել ուզելով ըսաւ. «Փաթրիք տօստում, այս Վատինաց պատը չքաշուած, անոր տեղը ի՞նչ

կար, և այս գործին սկիզբը ի՞նչպէս սկսուեցաւ, որ այսքան գժտութեան պատճառ տուած է, եթէ կարելի է, մեզ պատմէ:

«Ուրեմն գործը նորէն պիտի ըսկրինք, ըսաւ Ս. Պատրիարքը, մնաս չունի, դարձեալ Չեր Վսեմութե գըլուխը պիտի ցաւիբայց քանի որ դուք այդ ձանձրութիւնը յանձն կ'առնուք տանիլ, ինձ ուրիշ բան չմնար, միայն սիրով յանձն առնուլ պատմել: Վսեմափայլ Տեարք, ըսաւ, նոյն պատին տեղը արդէն մէկ կանգուն հաստութեամբ հողին երեսին հաւասար պատմի կար կիսովի քաշուած, կիսովի կ'ըսեմ, այսինքն՝ կէսը մեր և կէսը Վատինաց, այսինքն՝ մեր կողմին երեսը մեզ կը վերաբերէր, իրենց կողմի երեսը՝ իրենց, և նոյն պատը որ յատակին գրեթէ հաւասար էր, իսկ մէջ տեղը տեղ տեղ կէս կանգունի չափ բարձրութեամբ տնկուած քարեր կային, որոնք յայտնի նշան մի կրնային սեպուիլ նոյն պատին կիսովի ըլլալուն. այսինքն՝ Հայոց և Վատինաց ծախսովն շինուած ըլլալուն: Եւս տնկուած քարերը ուրանալը և խորտակելով անյայտ ընելը այնքան դիւրին չըլլալը գիտնալով Վատինք, սկսան ի սկզբան ամենայն կերպիւ սիրով և ամենայն խոնարհութեամբ վարուիլ. որ երբէք չէր կարծուեր, թէ այս աստիճան համակրութիւն ցուցնող միաբանութենէ մը այսպէս խորամանկ խարդախութի գուրս գայ, որ վասն մենք և Յոյնք այսպէս վատահացեալ մնացինք, և կը յուսայինք որ գոնէ այս անգամ խաղաղութեամբ գործ մը գլուխ պիտի հանեմք. վասն զի Վատինք կ'ըսէին թէ մենք երբեք եղբարք ենք, և գերեզմաններն ալ քանի որ միատեղ են, և միայն սահմանաքարերով որոշուած, իւրաքանչիւր

ազգ. իւր գերեզմանատան պատը իւրեանց որոշեալ սահմանին համեմատ թող շինէ, լմնայ երթայ : Այսպէս խորամանկ խաբէութեամբ զմեզ և զՅայնս երբ պաշարեցին, և այն առտիճան վստահացուցին որ համարէ թէ իւրաքանչիւր ազգ սեպհական տեղին պատը շինել պիտի սկսէին : Արբ տեսան որ գործադրութիւնը մօտ է, սկսան գործին բոլորովին ուրիշ կերպարանք մի տալ, և աւելի վստահացնելու համար ըսին՝ Հատ լաւ, իւրաքանչիւր ազգ իւր պատը թող շինէ, բայց դռները ինչպէս պիտի ընեմք, և ո՞ր կողմէն պիտի ձգեմք, չըլլայ որ ասոր համար ալ մէջերնիս գծտութիւն մի պատահի, — վասն զի իրենց նպատակին համեմատ իրենց գերեզմանատան դրան վրայ կասկած ունին եղեր, 'ի հարկէ վերայիշեալ եղանակաւ գործը կատարուելու որ ըլլար, հիմակուան ըրած անիրաւութիւնները չպիտի կրնային ընել, եւ պիտի ստիպուէին իրենց դուռը իրենց կից եղած արքունի ճանապարհին կողմէն ձգել, որ և ոչ մէկուն իրաւանց կը դպչէր : Այլ վասն գարձեալ խօսքերնին փոխելով ըսին, — Աւելի լաւ չըլլար որ երեք գերեզմանատան մէկ պատ քաշեմք, և երկու դուռ ձգեմք, դարձեալ ըստ առաջնոյն անցուդարձ կ'ունենամք իրարու գերեզմանատան մէջէն, առանց զիւրար ցաւցնելու : —

«Այլ երբ այս խորհուրդն եւս արդիւնաւորելու վրայ էր, և ըստ այնմ ընելու սկսելու մօտ, դարձեալ խնդիրը փոխելով ըսին, շատ լաւ, բայց այն դռներուն բանալիներն ո՞ր ազգին քովը պիտի մնան, եւ ասոր պատճառաւ չըլլայ որ մեր մէջը դարձեալ անհամաձայնութիւններ ծագի և խռովութեան փոխուի, ('ի հարկէ

ունկնդիրք կ'ըսեն այս ինչ զարմանալի խաղաղասիրական հոգի ունեցող կըրօնաւորներ են, երկնային հրեշտակք են ինչ են, որ երբէք խռովութեան առիթ անգամ տալէն կը փախչին և կը հեռանան) :

«Արեմն կարելի չէ՞ արդեօք նոյն դռներուն քով մէկ մէկ սենեակ շէնուի երեք ազգաց ծախիւքք, պահապաններ դրուելով բանալիները անոնց յանձնուի, և որ ազգին որ պէտք ըլլայ և երթայ հօն, պատրաստ գտնայ, այս եղանակաւ ահա երեք ազգաց գերեզմանատուններն ալ նախ անասնոց արածելու տեղ ըլլալէ 'ի զատ՝ հասարակութեան ոտնակոխ ըլլալէն ալ կ'աղատի, և մենք ալ 'ի զուր տեղ իրարու սիրտ չենք վիրաւորեր : Այն առաջարկութեան մէջ վնասը միայն Հայոց ազգին պիտի ըլլար, վասն զի թէ երկու դրան տեղերը եւ թէ դռնապանաց համար շինուելիք սենեակներուն տեղը Հայոց ազգին գերեզմանատունէն պիտի առնուէր եւ միշտ ալ Հայոց ազգին գերեզմանատունն երկու ազգաց ոտից տակ պիտի մնայր յաւիտեան : Այլ վասն 'ի հարկէ այս խորհուրդը մենք պիտի հրքէինք և հրքեցինք իսկ, և միանգամայն մենք ալ մեր կարծիքը յայտնեցինք, որ և ոչ մէկին սեպհականութեան չգոչելէ 'ի զատ, շատ ալ պարզ էր և դիւրին, այսինքն՝ Հայոց և Յունաց գերեզմանատան մէջ տեղէն ճանապարհ մը բանալ երեք կանգուն լայնութեամբ, որով ամենայն դիւրութեամբ և խաղաղութեամբ Հայոց և Յունաց գերեզմանատուններն իրարմէ պիտի որոշուէին, նոյն ճանապարհը ըսինք եթէ ուղեմք, բայց կը թողումք հասարակաց երթուելու կութեան համար, և եթէ ուղեմք, երկու գլուխը երկու դուռ դնեն :

լով կը փակենք : Հայոց և Յունաց քով մէկ մէկ բանալի կը գտնուին , երբ պէտք ըլլայ , իրենց բանալիով կը բանան կը գոցեն երկու ազգն ալ . այս երկու եղանակն ալ կարելի է և շատ ալ դիւրին : Մանապէս ալ Հայոց և Վատինաց գերեզմանատանց մէջ տեղը եղած պատն ալ երկու տղգաց ծախիւք և գիտութեամբ կը շինուի . ինչպէս արդէն նոյն պատին մէջ տընկուած քարերն ալ կը յայտնէին թէ նոյն իսկ շինուած ժամանակն ալ այդպէս եղած է . և Վատինք իրենց դուռը իրենց արեւմտեան կողմը կից եղած թագաւորական սրղոտային կողմէն կը բանան , այսպէսով երեք ազգաց գերեզմանատունները ամենայն դիւրութեամբ իրենց պատերովը ուրոշուած և առանձին առանձին կըղպանքի տակ մնացած կ'ըլլար , և այսօր ալ այս սրտամաշ դատին պատճառ ըլլալու առիթներ երեւան չէր ելլար :

«Վ» յայտնէր օրինաւոր առաջարկութիւնն ինչպէս որ ինքնին յայտնի է խաղաղասէր անձանց , 'ի հարկէ Վատինաց խռովասէր սրտին ծանր պիտի գար և եղաւ այնպէս . վասն զի եթէ գործը այս եղանակաւ սկսուէր , անոնց չար և յափշտակիչ խորհուրդը իրենց պատին մէջ պիտի խղիւղէր մնար . և իրենց նպատակին հասնելու համար միջոցը պիտի պակսէր և չպիտի կրնային իրենց ըրած խորհուրդը գլուխ հանել 'ի քնաս երկուց ազգացս , մանաւանդ Հայոց ազգին : Երբ այս խաղաղասէր առաջարկութիւն լսեցին , զոր արդէն Յունաց Վմեն . Ս . Պատրիարքըն ամենայն սիրով ընդունած էր , 'ի խոր խոցեալ խռովեցան Վատինք , և փոքր մի յառաջ իրենց այն քաղցր և հեզ խօսուածքը եղբայրսիրութիւնները զոր առատօրէն կը խոստանային մեզ , առ 'ի սրաշարեւ և խաբել , և ու

րով զմեզ զըսողեցուցած իսկ էին քանի մը օր առ 'ի օրինաւոր սրտորատնել իւրեանց մերենայութիւնները 'ի դառնութիւն փախեցին , որով և բոլոր ջանքերն և աշխատութիւնները անօգուտ եղան :

Հայք և Յոյնք մինչդեռ այս սրտամաշ եղելութեանց վրայ կը խորհէինք և ելք մը գտնալու համար ուրիշ եղանակ կը մտածէինք , մէկ մը ալ լսեցինք որ Վատինք իրենց գերեզմանատան պատը սկսեւ են շինել կայծակի արագութեամբ , և երբ հարցուցինք թէ այդ ինչ ընթացք է , որ բռնած էք , ո՞չ ապաքէն դարձեալ խորհրդակցէինք պիտի , և որ և իցէ կերպիւ համաձայնութեամբ պիտի սկսէինք . այժմ դուք բոլոր ձեր ըսածները մոռնալով անոր հակառակը 'ի գործ կը դնէք . և եթէ մտքերնիդ բարի է , ինչո՞ւ այդպէս առանձին , ինչո՞ւ առանց լուր տալու մեզի , և ինչո՞ւ այնքան կայծակի արագութեամբ կը գործէք . միթէ անկարելի բան մի էր անոր միջոցը գտնալ , կամ համազել և կամ համազուիլ :

Պատասխան տուին անոնք մեզի ըսելով թէ , «Վ» մենք ալ այնպէս ըլլալը գիտեմք , և կ'ուզէինք ալ , որ և իցէ կերպիւ վերջ մը տալ , այլ երբ նայեցանք որ դուք պատ շինելու միտք չունիք , եթէ ձեզ մնայ , շատ պիտի ուշանայ , մեզի ալ մեր Տէրութիւններէն սաստիկ հրամաններ կան որ առանց ժամանակ անցընելու գերեզմանատան պատերը լրացընեմք , վասն որոյ ձեզ լուր տալու հարկ չմնաց :—

«Ս» ներք այս բանիս վրայօք ինչ օր կարելի էր ընել՝ ըրինք Վղդէթ փաշայի օրով . և անձամբ ինքը եկաւ նոյն տեղը , ինչպէս յառաջագոյն ալ պատմուեցաւ , և անոնց երեսին ըսաւ , «Վրաւու նք չունիք Հայոց գե-

րեզմանատան վրայ դուռ ձգելու, քանի որ արեւմտեան կողմը թագաւորական ճանապարհ կայ: Այս Գուտուս Սուլթանարըքը ընտրուի այդ տեղ Հայոց իրաւանց վրայ ձեր դուռը չեմ ճանաչեր ու: Իայց ո՞վ էր լսողը. Սուլթանարըքին ըսած խօսքերը բուրովին ապարդիւն մնացին, վասն զի արգելու չկարողացաւ. ահա այն է, որ մնաց. քանիցս անգամ ի. Գուռն ձանձրացուցինք, այլ անօգուտ, և չեմք գիտեր թէ ինչո՞ւ համար մեր գործերը այսպէս երեսի վրայ կը մնան:

«Իհա Վսեմ. Տեաքք, պատմեցի ըստ ձեր Բարձր հրամանի, ըսաւ Ս. Պատրիարքը, և ահա ականատես եղաք Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան այսքան դարերէ ՚ի վեր հաւատարիմ հպատակին այս Պրանչիսկեան միաբանութեան երեսէն քաջած անտանելի նեղութիւնները, հալածանքները և ըրած կորուստները զորս Պրանչիսկեանք յափշտակած են և դեռ այսօր նոր իրաւունքներ յափշտակելու ձեռք կը դարնեն: Արեմն Տեաքք իմ, կը խնդրեմ իմ կողմէս իմ Սեծաղօր և խնամաւատ Թագաւորիս հաւատարիմ հոգատակ Հայոց ազգին իրաւանց կորստեան կակիճները Ն. Վեհափառութեան իմացուցէք, և Նորին հայրական քաղօր ակնարկութիւնները և գթութիւնները իւր սիրելի հպատակին իրաւանց վրայ դարձնելու միջնորդեցէք, և եթէ Գուք Վսեմ, Տեաքք, այսքան մանրախոյզ քննութեամբ յայտնի տեսնելէն և իմանալէն յետոյ դարձեալ զանց պիտի ընէք, ինչպէս ըրին Ձեր նախորդները, կը խնդրեմ այս օրէն ասացէք ում դիմեմ, զո՞վ աղաչեմ, զո՞վ միջնորդ գտնամ, ասացէք ինձ կ'աղաչեմ, զի այս ցաւերը զորս Պրանչիսկեանք հետզհետէ հասուցած են մեզ

և միշտ կը հասցընեն, ալ անտանելի մեղի և անհամբերելի: Ասացէք Տեաքք իմ, եթէ Բարեխնամ Տէրութիւնը չուղէր մեր աղաչանքները լսել, մեր կորուստները տեսնել, որ երբէք չեմ յուսար, տասցէք մեզի. վասն զի մենք հոս այս մարդկանց ձեռքը դերի և խաղալը չեմք եղած. ալ չպիտի համբերեմ. և ամենայն զօրութեամբ պիտի բողբոքեմ և չպիտի դադարիմ ՚ի բողբոքելոյ:

«Սեծաղօր Օսմանեան Տէրութեան Վեհափառ Թագաւորին մերոյ, ըսաւ Վսեմ. Վալի փաշայն, երբէք շներեր իւր հպատակասէր բընութիւնը, որ իւր իշխանութեան տակ գտնուած հպատակաց արդար իրաւունքը կորսուի, ասոր յայտնի ապացոյց կրնայ սեպուիլ ձեր սուրբ Յակովբայ տաճարին խնդիրը որ այսօր աչքերնուդ գիմացն է, որուն համար ահա յատուկ հրամաններ եւ քննիչ խրկեց ՚ի Պօլսոյ Նորին Վեհափառութիւնն, և զմեզ ՚ի Վամասկոսէ կոչեց:

«Այո, եղած է ժամանակ որ Տէրութեան օրինաւոր չեն կրցած հասկըցնել և վեր ՚ի վերոյ հասկցուած բաներուն վրայօք ալ յանկարծ վճռահատութի չլրնար ըլլալ և ըլլայ ալ օրինաւոր չէ, որ վասն կ'երկարի երբեմն միջոցը, բայց ոչ երբէք կը մոռցուի, այլ երբ օրինաւոր կերպիւ գործին իսկութիւնը կը յայտնուի և կըտուի, իսկոյն արդար վճռահատութիւնն ալ վրայ կը հասնի, ասոր պէս ալ նայեցէք այս գործերուն մէջ որքան կնճալի կէտեր կան, որ մենք երբէք չէինք գիտեր, և չէր ալ յուսացուեր, որ այս աստիճան հակառակութիւններ եղած ըլլան, անյուսալի բաներ, անլսելի խարդախութիւններ դուրս ելաւ լցուեցաւ, է որ դուք

անձամբ պատմեցիք, և է որ դործը ինքնին յայտնեց. ՚ի հարկէ այս մեր տեսածները, քննածները և լսածները բոլոր պիտի տեղեկագրեմք ՚Բ. Վրան և պիտի ծանուցանեմք մի ըստ միովէ, և ՚Բ. Վուռն ալ ըստ այնմ կը տնօրինէ. ուրեմն դուք երբեք կասկած մի ընէք. արդարապէս գրել, և բանին ճիշտ էութիւնը հասկըցնել մեր պարտաւորութիւնն է, ուրեմն դուք մի ամիտ կացէք, ՚ ըսելով վերջացուցին թէ Վ սեմ. Վ լալի փաշայն և թէ Վ սեմ. Սիւնիֆ էֆէնտին իրենց խօսքերը:

Վարձեալ Վ սեմ. Վ լալի փաշայն յաւելցուց ասել թէ «Փաթրիք տօսութումուզ, ձեր ըսածներէն շատ բաներ հասկցուեցաւ. և շատ մը մութ մնացած պարագայներ լուսաւորուեցան, բայց ինձ այնպէս կը թուի, որ նոյն դռները այդպէս անիրաւութար ձգուելուն գլխաւոր պատճառ մը պիտի ըլլայ, վասն զի ինչպէս որ թէ իրենց քաջած յատակագիծը (խարդայն) թէ ձեր քաջածը յայտնի կը ցուցնեն որ Վատինաց գերեզմանատան արհամատեան կողմը օրինաւոր ճամբայ կայ և իրենց աւելի զիւրին է անկէց դուռ բանալ, այդ մարդիկները այդքան իրաւունք չճանչցողներէն չեն, ՚ի հարկէ գիտեն. բայց ինչպէս կարելի է որ իրենք ըստ իրենց քմաց այլոց իրաւանց վրայ դուռ ձգեն, բոլոր աշխարհի և Տէրութեանց հակառակ է այդ և կատարեալ բռնութիւն. ուրեմն եթէ այս բանիս յատուկ պատճառ մի կայ թէ ձեր և թէ Վատինաց կողմանէ, այն ալ եթէ իմացնէք, աւելի լաւ կ'ըլլայ, գուցէ դործին ալ աւելի զիւրութիւն կ'ընծայէ, ըսէք ուրեմն:

«Բանի որ Ձեր Վ սեմութիւնը կը խուզարկէ և կը կամի իմանալ բուն իսկ արմատն այն սրտամաշ դործոյն,

ուրեմն պարտաւոր եմ Ձեր Սեմութեանը պատմել նոյն իսկ արմատական պատճառը, ըսաւ Ս. Վատրիարքը և սկսաւ այսպէս պատմել միւստմիովէ:

«Ս. Երեզմանատան դռներուն խնդիրը ուրիշ խնդիրէ ծագած է որ շատ հետաքրքրական է, և նոյն դռներուն ձգուելուն մէջ եղած գաղտնի նպատակը յայտնել չեն ուզեր Վատինք. վասն զի իրենց ըրած յայտնի անիրաւութիւնք իրենք վիպած կ'ըլլան, բայց ես կը յայտնեմ Վ սեմափայլ Տէարք: Ինչպէս յատակագիծին մէջ կ'երեւի, Ս. Սիւն լերան վրայ Վատինաց գերեզմանատան կից պարտեզ մի ունիմք մեզ Հայոց սեփհական. Վատինք իրենց միտքը դրած են ՚ի վաղուց նոյն պարտեզէն բաւական մեծութեամբ մաս մը, այսինքն՝ 750 կանգուն գետին իրենց կողմը կորզել որ և իցէ եղանակաւ, ինչպէս ըրած են իրենց գերեզմանատան մէկ մասը զոր վերը յիշեցինք, որով իրենց գերեզմանատունն աւելի ընդարձակել, և այս խնդիրը ժամանակ ժամանակ մեզ առաջարկեցին թէ և զանազան եղանակաւ, այսինքն երբեմն իբր շնորհք և ՚ի սէր եղբայրութեան խնդրելով, երբեմն ուրիշ տեղի հետ փոխել ուղեւոր, երբեմն սպառնալիքներով ահ և սարսափ ձգելով իրենց պաշտպան եղող Տէրութեանց անուհով երբեմն միշտ հաշտ ակամբ նայելու պայմանաւ, և երբեմն մեծ մեծ խոտմուռներ ընելով. լաւ ևս է ասել խաբել կամելով զմեզ իբրեւ տհաս մանուկ, ինչպէս Վեսարիոյ մէջ այն Հրէայն, որ իւր խորամանկ խաբեբայ բնութեամբն յափշտակել կը ջանայր տղուն ձեռքէն պատուական ոսկին: Վասնք կը կարծեն թէ Հայոց միաբանութիւնը Սիւն լերան վրայ ունեցած իւր սեփհական տեղին յարգը և պա-

տիւր չգիտէր : Այլ երբ տեսան որ անոր յարգը իրենց կարծածէն աւելի լաւ գիտէ, և գիտնալով Ատինաց այդպէս խարդախ խնդիրները մերժեր էր և պիտի մերժէ յաւիտեան, քանի որ չեն ճշմարիտ, չեն արդար և չեն անխարդախ : Այլ այս եղանակներով Հայոց միաբանութիւնը չկարողացան խաբել, ելան այս գերեզմանատան պատերը շինելու խնդիրը հնարեցին. այսինքն՝ յանիրաւ տեղը Հայոց դերեզմանատան վրայ երկու դուռը մէկէն ձգել, և մենք որքան խորհեցանք և խօսեցանք, բողբեցինք, իրաւունք պահանջեցինք, և այլն, ամենն ալ ՚ի դերեւ ելաւ, քանզի մոտիկ ընող չուկար, քանզի Տէրութեան պաշտօնեաներն անգամ բարեխնամ թագաւորիս հրամանները կատարելու դժուարութիւններ կը հանէին. ՚ի հարկէ այն անվայել էն թրիքներու երկիւղէն խեղճ Հայոց ազգին արդար սեպհաւ կանութեան իրաւունքը ոտքի տակ պիտի երթար. պիտի բռնաբարուէր բողբը, լալը, ողբալը, աղաչանքը, պաղատանքը անլսելի պիտի ըլլար, ինչպէս որ եղաւ : Ատինք յաղթութեան դռները հաստատեցին իբրեւ Փարիզի յաղթութեան կամարը, Փարիզի շնորհիւ, սկսան յաղթութեան դռներէն մտնել ելլել ՚ի նախատինս Հայոց միաբանութեան, կարծեցին որ եղաւ կատարեցաւ. բայց զրկեալ Հայոց միաբանութիւնն կ'աղաղակէր և ասէր, զրկեալ եմ յարգար և սեպհական իրաւանցս շնորհիւ կ'աղաղակեմ առ Ատինս և չկամեր լսել և իմ իրաւունքս ետ դարձնել, կ'աղաղակեմ առ Վաղարշապետն, նա եւս ոչ կարէ զիմ իրաւունս կորդել բռնաւորին ձեռքէն, կ'աղաղակեմ առ Բ. Գուռն, և նա ոչ գիտեմ ինչո՞ւ իմ խնդիրներուս կարեւորու-

թիւն չտար և չպատասխաներ. թէ և այս աղաչանաց ձայնը չէր լսուեր, բայց զրկողին ականջին սուր ազդեցութիւն կ'ընէր. իրեն խիղճը ներսէն զինքը կը տագնապէր : Այս խղճահարութենէն ալ աղատելու համար և Հայոց միաբանութեան բերանը գուցեւ համար որ չաղաղակէ, միջոց մը գտնելը չուշացուցին Պրանչիսկեանք, և յաջողեցան ալ և գտան իրենց կամակատար Աթօլիկ Գոնսօլոզին մէկը, որ նախ իւր կողմանէ և յետոյ նոյն միաբանութեան կողմանէ շատ թախանձանօք կը խնդրէր նոյն վերոյիշեալ պարտիզին կտուրն և կ'ըսէր, թէ «Աթէ կը հաճիք տալ նոյն կտորն, ես Պրանչիսկեանները կրնամ համոզել որ նոյն ձեր իրաւանց վրայ բացուած երկու դուռներն ալ բոլորովին ձեր ուղածին պէս անյայտ կերպիւ գոցուին : Այլ այս խնդրոյն բացասական պատասխան տրուեցաւ, ուրիշ անգամ մի դարձեալ գալով ըսաւ. «Աթէ կամիք նոյն կտորն տալ, դռները գոցուէն զատ՝ նոյն պարտիզի կտորի արժողութիւնն կամ անոր փոխարէն դետին մը կուտանք :» — Բ. Գ. Հիւպատոս, նոյն տեղին համար դրամ չեմ ընդունիր. այլ տեղի հետ կրնամ փոխել երբ ուղած տեղս ըլլայ, այնպէս որ գոնէ կորսնցուցած տեղիս ցաւը ինձ մոռցնելու չափ արժողութիւն ունենայ : — Բ. Գ. շատ լաւ, ըսէ, որ տեղ կուգես : — Բ. Գ. Գեթսեմանի ձորին մէջ : Ատուածածնայ գերեզմանին մօտ Ատինաց պարտէզը, ուր կան ութ հատ հնագոյն ձիթենու ծառք ողորմելի ծառք կոչուած, Վրիստոսի աղօթաւ տեղն ոյն մօտ : Այլ այս լսեց Գ. Հիւպատոսը, ժպտեցաւ և ըսաւ. «Աթէ կարելի՞ բան է այդ, և ինչպէս կրնայ լինիլ :»

« Աւրեմն ասացի ես ալ , ինչպէս կրնայ լինիլ Ս . Սիօն լեւան վրայ 750 կանգուն գետին ոչ ինչ տեղի մը հետ փոխել . Ձեր մեծութիւնը միթէ չըզխտեր , որ մեր տեղը ոչ թէ միայն մեզ համար , այլ ամենայն ազգաց համար եւս Ս . Սիօն լեւան աւանդով պանծալի և տօնելի անուն մի է (մուգատտէս) , ձեր տալիք տեղէն աւելի յարգի և աւելի մեծ , ուրեմն մօքերնիդ ինչ է . ո՞չ ապաքէն դուք ըսիք թէ ուղեցէք լատինաց ձեռքը գտնուած տեղերէն ուր աեղ որ կ'ուզէք , և ես ըստ այնմ ասացի . ահա , եթէ չէք կամիր , շատ լաւ . մեր գետինը մեզ պէտքէ . » Լյս բանին վերայ շատ մը խօսակցութենէ ետքը վերջապէս այն օրն ալ գնաց :—

Վարձեալ ուրիշ օր մի ալ գալով նոյն հիւպատոսն , կ'աղաչէր և կ'ըսէր . « Ազգակի ինձ համար կը խնդրեմ ինձ պառկելու տեղ ընելու համար ինձ շնորհք ըրէք , ես իմ գերեզմանս պիտի շինեմ նոյն տեղը իմ անձիս համար , և այլն :—

Լյացի , Պ . Հիւպատոս , դուք ինչո՞ւ համար այսպէս չոր և ցամաք տեղեր պիտի պառկիք . գնացէք ձեր այն դուարձալի , ջրով , խտով և ծառով և ծաղիկօք լի Լէրոսայն հոն պառկեցէք . քանի որ այնպէս հայրենիք ունիք կարեւորութիւն չկայ ձեզ գալ ինձ նոյն կտորին համար այնքան աղու չելու և ինձ չսելու :— Նոյն օրը կ'երեւար որ իւր լեզուին տակը բան մը կար , կ'ուզէր դուրս հանել , բայց հանելու դժուարութիւն կը կրէր , խօսքը շատ մը ասդին անդին պտըռցնելէ ետքը ձեռքս բռնելով վերջապէս համարձակեցաւ սոյն հետագայ խօսքերը արտասանել բերնէն , այսինքն թէ կ'աղաչեմ դուք այս կըտորը լատինաց շնորհեցէք , և ես նոյն

շնորհքին տակը չեմ մնար , և զձեզ գոհ ընելու չափ կ'աշխատիմ , և այլն :—

Բի , Պ . Հիւպատոս , այդպէս անշուն խօսքերէ և մութ խնդիրներէ բան չեմ հասկընար . կը խնդրեմ ձեր խօսքերը բացայայտ խօսիք թէ ինչ ըսել է եթէ նոյն գետինը ձեզ տրուի , զիս գոհ ընելու չափ Ձեր աշխատիք :—

« Սա ըսել կ'ուզեմ ըսաւ , դուք շնորհեցէք նոյն գետինը լատինաց , և ես խօսք կուտամ ուղղակի ծանուցանել Վայսեր Ձեր ըրած առատաձեռնութիւնը , և նոյն տեղին յարգը եւս կը ծանուցանեմ Տէրութեւ , և ի հարկէ անոր փոխարէն ձեզ համար Վայսը օրինաւոր բան մը կը զրկէ , » և այլն :

« Հիմա իմացայ Ձեր աշխատութիւնն , մեծապէս շնորհակալ եմ Պ . Հիւպատոս ըսի , այդ աշխատութիւն ինձ համար մի կրէք . այդ թող մնայ , կեցիք Ձեզ ըսելիք ունիմ : Լյդ խօսքը ձեր բերնէն հանելու համար կըրած նեղութիւննիդ ինձ համար բաւական է , դուք Պ . Հիւպատոս , այդ խօսքը ձեր բերնէն հանելու չէիք այդ խօսքը ձեզմէ չսած , դուցէ կարելի էր , թէ և չէր , այլ քանի որ այդ խօսքը ձեր բերնէն ելաւ , ահա այժմ ամենաանկարելի եղաւ այդ գետինը լատինաց որ և իցէ կերպիւ տալը , վասն զի ձեր այդ խօսքը Պ . Հիւպատոս , ինձ համար անստանելի է . դուք ինչ կարծեցիք Հայոց Պատրիարքը , այսպէս սնտոի բաներու խաբուելով իւր լիզէին սեպհականութիւնն (որու վրայ իր անձը դրած է) օտարսոյ կը շնորհէ կտրձեցիք ի նախատինս իւր անուանը ազգաց յազգս . Բաւ լիցի , Հայոց Պատրիարքը այդ ստորութիւնն չը կրնար ընդունիլ . այդպէս սնտոի բաներով չկրնար փոխանակել իւր սիրել

ըն Վազին օրինաւոր և նուիրական իւր տուռնքը, ասան ինձ, քո Վայսերդ ինձ զրկելիք պատուանշանին արժողութիւնն քանի հարիւր ոսկիի արժողութիւն կրնայ ունենալ. թող ըլլայ հինգ հարիւր լիւրայի, առաւել եւս հազար լիւրայի, ասկէց աւելի կարելի է: Ոչ, ըսաւ Պ. Հիւպատոսն, և ոչ երեք հարիւր լիւրայի, գուցէ ըլլայ երկու հարիւր կամ երկու հարիւր յիսուն լիւրայի, բայց և այնպէս գիտէք, որ արժողութեան վրայ չէ թագաւորաց տուած պարգեւը, միայն անունը բաւական է, և գինն անգին. և ձեզ համար մեծ պատիւ կը սեպուի:—

«Ինձ համար մեծ պատիւ և անգին գանձ և բարութիւն՝ իմ սիրելի Վազիս իմ ունեցած պարտաւորութիւնս ճանչնալն է. իմ Վազային սեպականութեանց և իրաւանցս վրայ օրինաւորապէս և հաւատարմաբար, ըստ իմ պարտաւորութեանս հսկելու է, և նոյն պարտաւորութիւնս կատարելէս կը ծագի այնպիսի մեծ պատիւ մը, որ ասկից աւելի մեծ և անգին գանձ և պատիւ ինձ համար չկրնար գտնուիլ ՚ի ներքոյ արեգական: Եւ դուք Պ. Հիւպատոս կը զարմանամ թէ ինչպէս համարձակեցաք առաջարկել այնպէս վատ և ամենավատ խնդիր մը. և յուսմէ՞ ստիպուեցաք, և ո՞վ յորդորեց զձեզ այդպէս ցուրտ, անկի առաջարկութիւն մը ընել դիմացնուդ մարդուն բնաւորութեան վրայ առանց տեղեկութիւն ունենալու: Վիցուք թէ Ձեր թագաւորին ինձ զրկելիք պատուանշանն իմ քիչ մը յառաջ ըսածիս չափ մեծ արժողութիւն ունենայ, և ձեր ըսածին չափ ալ մեծ պատիւ բերած ըլլայ իր հետը. ես ինչէ՞ն պիտի ստիպուիմ այն արժողութեան և այն պատուոյն խառնելու. միթէ իմ սիրելի Վազս և

իմ բարեկնամ Տէրութիւնս ՚ի պատիւ իմ Վազիս պակաս թողուցեր է. և զրկե՞ր է զիս այն պատիւներէն, ո՞չ ապաքէն կուրծքիս վրայ լեցուած է արգէն. եթէ երբէք չունենամալին չուն համար այդ անարգ անունն վրաս առնեմ իմ ազգային սեպականութիւնս իմ սիրելի Վազիս արեամբը գնուած գետինը այլոց շնորհելով իբրեւ անհաւատարիմ և իբրեւ մատնիչ. քաջ գիտցէք Պ. Հիւպատոս, մարդ աշխարհիս վրայ միայն անուան համար կ'ապրի. և այն բարի անուան, վասն զի ըստ գրոյն՝ «Եւ է անուն բարի, քան զգանձս բաղուս»:

«Եւ այս խօսակցութիւններէն յառաջացած սրտիս կակիծը չկրնալով զսպել գլխիս վեղարէն գնտասեղ մը (Թօփու) քաշելով ըսի իրեն, նայեցէք Պ. Հիւպատոս, այս գնտասեղին հատը մէկ փարայ կամ երկու հատը երեք փարայ կը ծախուի, բայց երբ իմ Վազըս կամ իմ թագաւորս իմ պաշտօնիս մէջ հաւատարիմ գտնուելուս համար մէկ հատիկ այսպէս գնտասեղ մը զրկեն ինձ՝ գլխուս վեղարին գործածելու համար, ձեր Սեծութեմ ձեռք ձեր թագաւորէն գալիք հազար լիւրայի արժողութեամբ պատուանշանէն և իւր հետը բերելիք պատիւէն աւելի մեծ պատիւ կը համարիմ ինձ. իմացա՞ք հիմա Պ. Հիւպատոս Հայոց Պատրիարքին տմարդի բնաւորութիւնն: Եւ երբեմն այսպէս օգտակար կարծուած առաջարկութիւններ որ առաջարկողին աչքին մեծ կ'երեւայ, այլ երբ առաջարկողը առանց որոշելու ընդունողին բնաւորութիւնն առաջարկէ, այսպէս այն պատուական շնորհքը իւր յարգը կը կորսունցընէ: Եւ չեմ կրնար իմ Վազիս և Տէրութեանս գէմ անհաւատարիմ գտնուիլ սնոտի և ան-

ցաւոր պատուանշանի մը համար, կը խնդրեմ Պ. Հիւպատոս ոչ այս առաջարկութիւնն և ոչ նոյն գետնին խընդիրը կրկնէք ինձ ուրիշ անգամ, եթէ կ'ուզէք մեր բարեկամութեան կապը չխզել, և կը խնդրեմ ներողամիտ եղիք իմ պարտաւորութենէս ստիպեալ ըսած խօսքերուս ծանրութեանը, զորս համարէ թէ յակամայից ստիպուեցայ արտասանելու, զոր դուք ալ գիտէք :

« Պ. Հիւպատոսին այս բանին վերայօք խօսածները իմ անձիս գովութեան վերաբերելուն համար զանց կ'ընեմ Զեր Վսեմութեան պատմելու . այսբանը իմացէք որ բոլոր ըսածներուս իրաւունք տալէն ետքը, ամենայն սիրով բաժնուեցաւ մեզմէ :

« Ահա Վսեմ. Տեաքք, կատարելապէս իմացաք Սիօնի գերեզմանատան խնդրոյն ծագման բուն աղբիւրը, և տեսաք որ Օսմանեան բարեխնամ Կայսեր հաւատարիմ հպատակ Հայոց ազգը որ աստիճան ներդրութեանց եւ տառապանաց տակ ընկձեալ իբրեւ գերի կեանք կը վարէ, այսպէս օտար ժողովրդոց և օտար ազգեցութեան ձեռքէն, որք որ և իցէ կերպիւ բոլոր ճիգերնին կը թափեն մեր և մեղապիտի Տէրութեան հարազատ հպատակաց ձեռքը գրտնուած սեպհական ստացուածքները յափշտակելու և իւրացնելու համար, մինչեւ անգամ Հիւպատոսաց և Ղեսպանաց ձեռք ինչ գաղտնի գործեր կը դառնայ, զորս միայն Աստուած գիտէ :

« Ահա ինձ ինչպէս որ պատահեցաւ Զեր Վսեմութեան առջեւ մի ըստ միօնէ պատմեցի . և Ղուք լսեցիք Տեաքք իմ, այս գործիս մէջ դարձած մեքենայութիւնները, դուք ինքնին դատեցէք եւ մեր իրաւունքը մեղ

դարձուցէք. Հէֆթեաթը Լֆէնտիմիլ Փատիշահըմըզն աղիւզ պաշը ի չիւն օլտուն, վէ սէլամ :

Այսպէս վերջացաւ Սուրբ Տեղեաց խնդիրը եւ տեղեկագրեցաւ եւս Բ. Ղուռն. դեռ կ'ըստասեմք նոյն խնդրոց համար ելլելիք արդար վճիռներուն որ մենք ալ մեր կորուսած սեպհական իրաւանցս Տէր ըլլամք. ՚ի հարկէ այն ալ մօտ է Սայէի շահանէտէ :

ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա Ռ Ո Ղ Զ Ո Ւ Թ Ե Ս Ն

(Հարունակութիւն, տես թիւ 6 :)

Ղոբա, որք միշտ ընթեռնուն և գըրեն, բազում անգամ վշտանան աչացաւութեամբ կամ նուաղութեամբ աչաց, մանաւանդ որք ընթեռնուն կամ գըրեն յերեկոյեան կամ ՚ի գիշերի ՚ի լոյս ճրագի, որ գրեթէ վնասակար է աչաց յոյժ, յորմէ զգուշանալ պարտ է, որչափ և հնար է : Բայց եթէ որ ոչ կարէ թողուլ զայս սովորութիւն, բարեք է նմա հովանաւորել զաչն ՚ի բոցոյ ճրագին ՚ի ժամուրնթերցման կամ գըրելու : Այնուաղ աչաց յոյժ օգտէ ցուրտ ջուրն յաւուրն երկիցս կամ երիցս լուանալով զայն, ընդ որ և եթէ խառնեցի սպիտակ օղի իբրեւ զքսան չիթ ՚ի մի բաժակ ջուր, օգտէ յոյժ :

Չիք ինչ վաթթարագոյն ախտ քան որ պատճառի յապահանեալ հիւթոց, որ է արդիւնք խորախորհուրդ մտածողութեան, և վշտալի քան զամե-